ฉากสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 ระหว่างยุคกลาง-ต้นยุคก่อนสมัยใหม่ในประเทศญี่ปุ่น

น้ำใส ตันติสุข[1]

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภาพสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 ของญี่ปุ่นระหว่างยุคกลาง-ต้นยุคก่อนสมัยใหม่ ผู้เขียนพบว่าในช่วงศตวรรษที่ 16 มีการลดองค์ประกอบที่แสดงความทุกข์ของเทพสวรรค์ และตัดทอนพื้นที่ของสวรรค์เมื่อเปรียบกับภูมิอื่น นอกจากนี้ยังได้สืบค้นว่าในงานเขียนทางพระพุทธศาสนาช่วงดังกล่าวอธิบาย “สวรรค์” ไว้อย่างไร เพื่อลองนำมาวิเคราะห์ร่วมกับลักษณะภาพสวรรค์ที่เปลี่ยนแปลงไป

คำสำคัญ : 1. สวรรค์ 2. ภาพภูมิทั้ง 6 3. ญี่ปุ่น 4. คามาคุระ 5. มุโรมาจิ 6. อะสึจิโมโมยามะ

[1] อาจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีเมล : namsai.t@arts.tu.ac.th โทร : 02 696 5662

Images of heaven in Japanese paintings of the Six Realms between Medieval and the Beginning of Early-Modern periods

Namsai Tantisuk[2]

Abstract

The aim of this paper is to analyze the changes of motifs and composition of heaven in Japanese paintings of the Six Realms between the medieval and the beginning of early modern periods. After the analyzing process, it was found that motifs of suffering and space of heaven had been reduced significantly in the 16th century. Moreover, in order to investigate concepts of heaven in those periods for comparison with the changes in images of heaven, descriptions of heaven in Buddhist texts were also analyzed in this paper.

Keywords: 1. Heaven 2. Six Realms 3. Japan 4. Kamakura 5. Muromachi 6. Azuchi-Momoyama

[2] Lecturer, Ph.D., Japanese Section, Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Pathum Tani, Thailand.
Email address: namsai.t@arts.tu.ac.th Tel: 02 696 5662

บทนำ

สันนิษฐานกันว่า คติเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และภพภูมิได้รับเข้ามาในประเทศญี่ปุ่นพร้อมพระพุทธศาสนาช่วงต้นศตวรรษที่ 6 จากการศึกษาวิจัยพบว่า ภาพที่แสดงคติเรื่องภพภูมิของญี่ปุ่นย้อนไปได้ถึงศตวรรษที่ 7 ช่วงสมัยอาสึกะ ได้แก่ ภาพปัก “Tenjukoku Shucho Mandala” วัด Chugu จังหวัดนารา ซึ่งแสดงภาพแดนสุขาวดี ภาพสลักด้านหลังพระรัศมีของพระประธานประจำวิหาร Nigatsu วัด Todai จังหวัดนารา ซึ่งนำเสนอภาพนรกภูมิในฐานะส่วนหนึ่งของจักรวาลตามคติพุทธ และจนกระทั่งปัจจุบัน คติเรื่องภูมิต่าง ๆ และแดนสุขาวดียังคงสะท้อนให้เห็นผ่านงานศิลปะและวัฒนธรรมญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นภาพนรกของ Nakashima Kiyoshi ที่วัด Rokudochinno จังหวัดเกียวโต หรือฉากสุดท้ายในอนิเมชั่นเรื่อง The Tale of Princess Kaguya โดยสตูดิโอจิบลิ

ภูมิที่มักได้รับการกล่าวถึงในทางตรงข้ามกับแดนสุขาวดีมีทั้งหมด 6 ภูมิ ได้แก่ นรกภูมิ เปตภูมิ ติรัจฉานภูมิ อสุรภูมิ มนุสสภูมิ สัคคภูมิ (สวรรค์) ในภาษาญี่ปุ่นนิยมเรียกรวมว่า “Rokudo (ภูมิทั้ง 6)” งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาพภูมิทั้ง 6 ส่วนใหญ่เน้นที่ฉากนรก (Tantisuk, 2017) จากที่ได้ตรวจสอบและปรับปรุงข้อมูลงานวิจัยเมื่อธันวาคม พ.ศ. 2559 (ตารางที่ 1)[3] พบว่านับแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา งานวิจัยที่ว่าด้วยภาพนรกมีเพิ่มขึ้น จนในทศวรรษที่ 2000 มีจำนวนมากถึง 68 ชิ้น และแม้จะนับเพียงช่วงค.ศ. 2010-2016 ก็มีงานวิจัยนำเสนอแล้วถึง 27 ชิ้นด้วยกัน แต่หากกล่าวถึงงานวิจัยที่วิเคราะห์ภาพสวรรค์เป็นหลักกลับพบว่ามีน้อยมาก จากการสืบค้นฐานข้อมูล CiNii พบว่ามีเพียง 1 ชิ้นเท่านั้น ได้แก่ Yamamoto (2006)[4] ในงานชิ้นนี้ Yamamoto วิเคราะห์ภาพสัคคภูมิในภาพภูมิทั้ง 6 ของวัดโชจุไรโกว่า องค์ประกอบในภาพมีความสัมพันธ์กับภาพภูมิอื่นในงานชุดเดียวกันหรือไม่ โดยเฉพาะพระอินทร์ซึ่งกำลังทำสงครามกับอสุระ (Ashura) ที่ปรากฏในภาพอสุรภูมิ อย่างไรก็ดี ยังไม่พบว่ามีการวิเคราะห์องค์ประกอบและโครงสร้างภาพสวรรค์ร่วมกับผลงานอื่น ๆ ในสมัยเดียวกันหรือสมัยต่อมา

ตารางที่ 1 สถิติงานวิจัยเกี่ยวกับภาพนรกญี่ปุ่น

ช่วงปี (ทศวรรษ)	การเผยแพร่ข้อมูลคติและภาพนรกญี่ปุ่น	งานวิจัยเกี่ยวกับภาพนรกญี่ปุ่น
1940	3	0
1950	1	3
1960	12	6
1970	19	7
1980	19	20

[3] เพิ่มข้อมูลจากฐานข้อมูล CiNii (Scholarly and Academic Information Navigator) และปรับปรุงการแบ่งช่วงปี เป็นช่วง 1940 (1940-1949), 1950 (1950-1959), 1960 (1960-1969), 1970 (1970-1979), 1980 (1980-1989), 1990 (1990-1999), 2000 (2000-2009) และค.ศ. 2010-2016

[4] “On the Hanging Scroll of Tendo of Rokudo-e at Shoju-raigoji” โดย YAMAMOTO Yoko ค.ศ. 2006

ตารางที่ 1 สถิติงานวิจัยเกี่ยวกับภาพนรกญี่ปุ่น (ต่อ)

ช่วงปี (ทศวรรษ)	การเผยแพร่ข้อมูลคติและภาพนรกญี่ปุ่น	งานวิจัยเกี่ยวกับภาพนรกญี่ปุ่น
1990	44	39
2000	20	68
2010-2016	12	27

การศึกษาภาพนรกยังให้เกิดองค์ความรู้หลายประการ เช่น พัฒนาการคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาหรือในท้องถิ่น การประนีประนอมความคิดความเชื่อระหว่างศาสนา เป็นต้น อย่างไรก็ดีผู้เขียนเห็นว่าการมองจากมุมอื่นก็เป็นเรื่องสำคัญ การศึกษาภาพสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 นอกจากจะช่วยเพิ่มองค์ความรู้เรื่องคติสวรรค์ของญี่ปุ่นแล้ว ยังเป็นอีกทางที่ย้อนกลับมาทำความเข้าใจคตินรกภูมิทั้ง 6 และอาจรวมไปถึงสุขาวดีของญี่ปุ่นได้มากขึ้นด้วย บทความชิ้นนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวโน้มภาพสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 ในยุคกลางถึงต้นยุคก่อนสมัยใหม่ของญี่ปุ่น[5]

งานเขียนทางพระพุทธศาสนาของญี่ปุ่นจำนวนมากพรรณนาคุณลักษณะของสวรรค์ไว้ สำหรับบทความนี้จะสรุปจากงานเขียน 2 ชิ้น ได้แก่ “ฮิมิสึมันดะระจูจูชินรง (Himitsu Mandara Jujushinron)” และ “โอโจโยชู (Ojoyoshu)” เนื่องจากทั้ง 2 ชิ้นเป็นงานสำคัญของนิกายเท็นไดและชินงนมิคเคียวในสมัยเฮอัน อีกทั้งได้รับการอ้างถึงหลายครั้งในสมัยต่อมา ทั้งยังพบงานจิตรกรรมว่าด้วยภพภูมิหลายชิ้นที่มีองค์ประกอบคล้ายกับที่บรรยายใน “โอโจโยชู” ด้วย

สวรรค์ใน “ฮิมิสึมันดะระจูจูชินรง”

“ฮิมิสึมันดะระจูจูชินรง” เรียบเรียงโดยพระคูไค นิกายชินงนมิคเคียว ตอนต้นศตวรรษที่ 9 สมัยเฮอัน ว่าด้วยจิตของมนุษย์ 10 ระดับซึ่งสามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้ ไล่จากระดับต่ำสุดคือระดับที่ 1 ถึงระดับ 10 โดยสรุปตอนที่กล่าวถึง “สวรรค์” ได้ว่า โลกเทวะแบ่งใหญ่ ๆ ได้เป็นโลกเทวะในกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ ในงานเขียนชิ้นนี้อธิบายตำแหน่งที่ตั้ง ส่วนประกอบ อายุขัย สาเหตุที่ได้เกิดบนโลกเทวะแต่ละชั้น และแบ่งพื้นที่ให้สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกามากที่สุด รองลงมาเป็นชั้นดาวดึงส์ และกล่าวว่าสวรรค์เป็นภูมิที่ผู้ทำกรรมดีถือศีลจะไปเกิด ผู้ที่ละเว้นจากความโลภจะได้สุขสำราญด้วยสมบัติมีค่าในเทวโลก

เนื่องจากดาวดึงส์เป็นสวรรค์ที่กล่าวถึงใน “โอโจโยชู” ด้วยเช่นกัน และยังนำเสนอไว้ในภาพเขียนหลายชิ้น จึงขอสรุปสวรรค์ชั้นนี้มาเป็นพิเศษ ดาวดึงส์หรือไตรตรึงษ์ บนยอดเขาพระสุเมรุมีสุทัสสนะนคร (Zenkenjo) ซึ่งใหญ่โตกว้างขวาง นครแห่งนี้เป็นที่ประทับของพระอินทร์ ภายในมีไพชยนตพิมาน (Shushoden) ทิศตะวันตกตะวันออกมีสวนอุทยานอันเป็นที่แห่งความสุขสำราญ ผู้ทำกรรมดีถือศีล 10 ย่อมได้เกิดบนสวรรค์ชั้นนี้ แต่หากย่อหย่อนในการทำความดี เทพยดาผู้นั้นจะต้องตกสู่ภูมิที่ต่ำลง แต่ไม่ได้กล่าวถึงความทุกข์จากสวรรค์ชั้นนี้[6]

[5] ในบทความนี้ ยุคกลางหมายถึงสมัยคามาคุระ (ค.ศ. 1185-1333)-มุโรมาจิ (ค.ศ. 1392-1573) ต้นยุคก่อนสมัยใหม่หมายถึงสมัยอะสึจิโมโมยามะ (ค.ศ. 1573-1615)

[6] สรุปความจาก Himitsu Mandara Jujushinron (Showa Shinsan Kokuyaku Daizokyo Henshubu 1977)

สวรรค์ใน “โอโจโยชู”

“โอโจโยชู” เรียบเรียงโดยพระเก็นชิน นิกายเท็นได ในค.ศ. 985 สมัยเฮอัน ว่าด้วยลักษณะภูมิทั้ง 6 แดนสุขาวดีที่พึงตั้งเป็นเป้าหมาย และหลักปฏิบัติการสวดระลึกถึงพระอมิตาภพุทธะ งานเขียนชิ้นนี้บรรยาย 6 ภูมิเรียงลำดับตั้งแต่นรกภูมิ เปตภูมิ ติรัจฉานภูมิ อสุรภูมิ มนุสสภูมิ และสัคคภูมิ (สวรรค์) แล้วจึงค่อยพรรณนาข้อดีของการเกิดบนแดนสุขาวดี สำหรับสัคคภูมิหรือสวรรค์ตั้งอยู่ทั้งในกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ ลักษณะนั้นยากจะชี้แจงโดยละเอียด แต่ได้ยกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อธิบายเป็นตัวอย่าง ดังนี้

อย่างสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ แม้จะสุขสบายอย่างที่สุด แต่เมื่อถึงคราสิ้นอายุขัยก็ปรากฏนิมิตแห่งความตายห้าประการ[7] หนึ่ง ดอกไม้ประดับศีรษะเหี่ยวเฉา สอง อาภรณ์สวรรค์เปื้อนฝุ่นคราบสกปรก สาม หยาดเหงื่อหลั่งใต้รักแร้ สี่ ดวงตาสองข้างพร่ามัว ห้า ไม่ยินดีในที่พำนักแดนสวรรค์[8] เมื่อลักษณะเหล่านี้ปรากฏขึ้น ทั้งเทพธิดาและบริวารต่างก็หลีกหนี ทอดทิ้งผู้นั้นราวกับเป็นต้นหญ้า ผู้นั้นทิ้งตัวลงนอนกลางป่าโศกเศร้ารำไห้คร่ำครวญ (ย่อ) มาบัดนี้ก็จำต้องลาจากสุทัสสนะนคร ไม่มีทางเข้าเฝ้าบัลลังก์องค์อินทร์ ไม่อาจชื่นชมภายในไพชยนตพิมานอีกเป็นเวลานาน จะมีวันใดได้ขึ้นขี่ช้างทรงกับองค์อินทร์เล่า แลไม่อาจชมจิตรลดาวันอุทยาน (Shusha-on) อีก ไม่อาจสวมชุดเกราะในปารุสกวันอุทยาน (Soju-on) อีกเป็นเวลานาน ไม่มีวันจัดงานเฉลิมฉลองสังสรรค์ในมิสสกวันอุทยาน (Zorin-on) ไม่มีโอกาสเที่ยวเล่นในนันทนะวันอุทยาน (Kangi-on) ไม่มีเวลานั่งบนแผ่นศิลาขาวอันอุดมด้วยสุขสัมผัสใต้ต้นกัลปพฤกษ์ (Kohaju) อีก ไม่อาจชำระกายในสระโบกขรณี (Mandakini) กระทั่งในที่สุดก็ไม่อาจรับน้ำอมฤตทั้งสี่ ไม่ได้ยินเสียงดนตรีอันไพเราะทั้งห้าอีกแม้แต่น้อยเลย[9]

สวรรค์ในอีก 5 ชั้นก็มีความทุกข์เช่นนี้ ส่วนในรูปภูมิ อรูปภูมิแม้จะไม่มีความทุกข์ที่กล่าวมา แต่ก็ยังต้องประสบทุกข์จากการสิ้นบุญและเวียนว่ายในวัฏสงสาร

จากข้อมูลข้างต้น “สวรรค์” ในงานเขียนทั้ง 2 เหมือนและต่างกันดังนี้

ตารางที่ 2 ความเหมือนและความต่างของสวรรค์ในงานเขียนทั้ง 2

ข้อเหมือน	ข้อแตกต่าง
- พูดถึงข้อดี ความสุขสำราญในแดนสวรรค์ - สวรรค์ไม่นับเป็นทุคติภูมิ แต่ยังไม่หลุดพ้น และเทพสวรรค์เป็นผู้ประกอบกรรมดี	- “โอโจโยชู” อธิบายเพียงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในขณะที่ “ฮิมิสึมันดะระจูจูชินรง” อธิบายทุกชั้น - “โอโจโยชู” อธิบายทุกข์และนิมิตแห่งความตายอย่างละเอียด แต่ “ฮิมิสึมันดะระจูจูชินรง” ไม่ได้กล่าวถึง

ข้อเหมือนและต่างกันนี้ อาจเป็นเพราะวัตถุประสงค์การเขียนที่ต่างกัน “โอโจโยชู” เรียบเรียงขึ้นเพื่ออธิบายหลักปฏิบัติในการท่องบทระลึกถึงพระอามิตาภพุทธะ และข้อดีของการตั้งเป้าหมายที่แดนสุขาวดี ดังนั้นการอธิบายภูมิทั้ง 6 ว่ามีข้อเสียอย่างไรให้เห็นภาพจึงสำคัญยิ่ง ส่วน “ฮิมิสึมันดะระจูจูชินรง” เรียบเรียงขึ้นเพื่ออธิบายลักษณะจิต 10 ระดับ และวิธีพัฒนาสู่ระดับสูงสุด ซึ่งจะเข้าถึงได้ผ่านการศึกษาธรรมตามหลักนิกายชินงนมิคเคียว ดังนั้น “ฮิมิสึมันดะระจูจูชินรง” จะเป็นการอธิบายลักษณะจิตแต่ละขั้นว่าดีงามอย่างไร และชี้ให้

[7] ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า Gosui

[8] จากการศึกษาพบว่ารายละเอียดของนิมิต 5 ประการต่างกันบ้างเล็กน้อยตามพระสูตรต่าง ๆ เช่น ใน “Butsuhongyojukkyo” นิมิตที่ 4 คือพระฉวีวรรณผิวพระกายเศร้าหมอง เป็นต้น

[9] แปลจาก “Nihon Shiso Taikei 6” (Genshin,1970)

เห็นว่า ยังสามารถพัฒนาจิตไปสู่ระดับที่สูงกว่าได้อีก การบรรยายลักษณะดีงามของจิตระดับล่างจึงเป็นการช่วยเสริมลักษณะดีงามของจิตระดับที่เหนือกว่าให้เห็นชัดเจนว่ายังมีจิตที่ดียิ่งขึ้นไปอีก

วิธีดำเนินการวิจัย

เพื่อตรวจสอบว่ารูปแบบภาพสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ผู้เขียนจึงสำรวจและวิเคราะห์องค์ประกอบ รวมถึงตำแหน่งของสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 ที่สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นระหว่างสมัยคามาคุระ-อะสึจิโมโมยามะ จากนั้นจึงสืบค้นงานเขียนทางพระพุทธศาสนาช่วงเดียวกัน เพื่อตรวจสอบและวิเคราะห์การอธิบาย “สวรรค์” ในงานเหล่านั้น แล้วลองเชื่อมโยงกับการแสดงออกผ่านภาพเขียน

ผลการวิจัย

1. สวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6

Takasu (2010) และ Tantisuk (2014: 196-197) สรุปเกี่ยวกับภาพภูมิทั้ง 6 ในประเทศญี่ปุ่นไว้โดยย่อว่า ลักษณะภาพภูมิทั้ง 6 ช่วงก่อนและหลังสมัยคามาคุระตอนต้น (ศตวรรษที่ 13) มีลักษณะต่างกัน กล่าวคือ ภาพภูมิทั้ง 6 ตั้งแต่สมัยคามาคุระตอนต้นไม่เพียงแสดงภาพทั้ง 6 ภูมิ แต่ยังวาดฉากพิพากษาในดินแดนยมโลกด้วย แสดงให้เห็นถึงการผนวกอย่างน้อย 2 แนวคิด คือแนวคิดราชายมโลกและภูมิทั้ง 6 ซึ่ง Takasu (1993: 39) มองว่าลักษณะนี้เป็นลักษณะเด่นของภาพภูมิทั้ง 6 ในประเทศญี่ปุ่นหลังศตวรรษที่ 13 ตัวอย่างภาพภูมิทั้ง 6 ที่จะกล่าวถึงต่อไปก็มีลักษณะดังกล่าว ในหัวข้อนี้จะอธิบายโครงสร้างภาพโดยรวม และองค์ประกอบในฉากสวรรค์เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มการสร้างภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ยุคกลาง-ต้นยุคก่อนสมัยใหม่[10] อย่างไรก็ดี จะขอยกมาอธิบายอย่างละเอียดเพียง 3 ตัวอย่างเท่านั้น ได้แก่ “ภาพภูมิทั้ง 6” วัดโชจุไรโก, “ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10” หอพระศรีอริยเมตไตรย เขตมิสุโอะ และ “ภาพภูมิทั้ง 6” พิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึ

1.1. สวรรค์ใน “ภาพภูมิทั้ง 6” วัดโชจุไรโก (ภาพที่ 1-2[11])

“ภาพภูมิทั้ง 6” วัดโชจุไรโก จังหวัดชิกะ (นิกายเท็นได) สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นราวศตวรรษที่ 13 สมัยคามาคุระ เป็นภาพแขวนทั้งหมด 15 ชิ้น[12] ภาพของวัดโชจุไรโกวาดรายละเอียดแต่ละภูมิค่อนข้างตรงกับ “โอโจโยชู”[13]

---

[10] ผู้เขียนสำรวจภาพสวรรค์ในภาพของวัดโชจุไรโก, วัดโกะคุระคุ, วัดเซ็นริน, หอมิสุโอะ, พิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึ, วัดโชจิ และวัดโจกะคุ แต่ด้วยพื้นที่อันจำกัดจึงเลือกอธิบายเพียง 3 ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน (ทั้ง 3 ตัวอย่างเป็นผลงานระหว่างสมัยคามาคุระ-มุโรมาจิ ส่วนงานสมัยอะสึจิ-โมโมยามะที่สำรวจ (ภาพของวัดโจกะคุ) ฉากสวรรค์ไม่ต่างจากภาพของพิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึนัก จึงไม่ได้นำมาอธิบายรายละเอียดในบทความนี้)

[11] ภาพจาก “Genshin: Jigoku Gokuraku e no Tobira” (Nara Kokuritsu Hakubutsukan, 2017)

[12] ภาพนรกภูมิ (4 ชิ้น), เปตภูมิ (1 ชิ้น), ติรัจฉานภูมิ (1 ชิ้น), อสุรภูมิ (1 ชิ้น), มนุสสภูมิ (4 ชิ้น), สัคคภูมิหรือสวรรค์ (1 ชิ้น), นิทานสอนใจว่าด้วยผลบุญจากการท่องบทสวดระลึกถึงพระอมิตาภพุทธะ (2 ชิ้น) และภาพพญายมพิพากษาบาปบุญ (1 ชิ้น)

[13] สำหรับความเกี่ยวข้องระหว่าง “โอโจโยชู” และภาพชุดนี้ทราบได้จากประวัติของภาพที่เดิมเก็บรักษาไว้ ณ เรียวเซ็นอิน (Ryozen-in) บนภูเขาฮิเอ (Hiei-zan) ซึ่งเคยเป็นที่พำนักของพระเก็นชิน (Yamamoto Satomi, 2007)

ภาพที่ 1 สวรรค์ใน “ภาพภูมิทั้ง 6” วัดโชจุไรโก

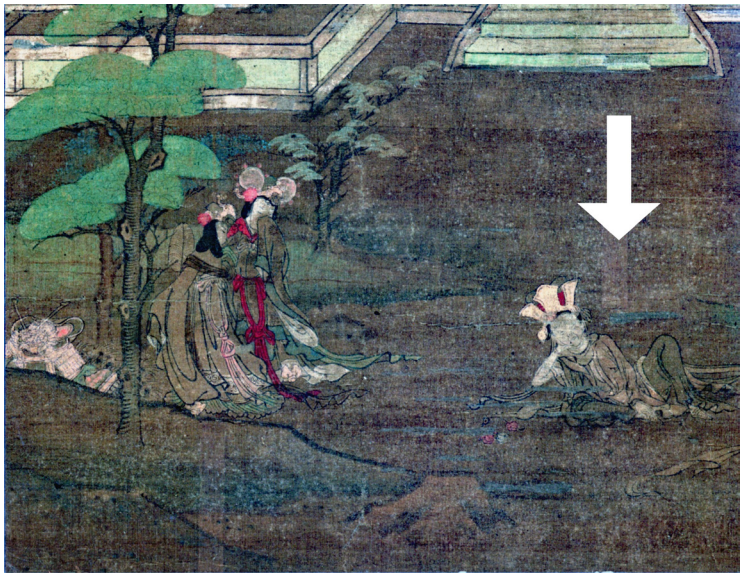

ภาพที่ 2 นิมิตแห่งความตายในภาพสวรรค์ วัดโชจุไรโก

ภาพสวรรค์ของวัดนี้เมื่อเปรียบเทียบกับตัวอย่างถัด ๆ ไปนับว่ามีความละเอียดมาก ตอนบนของภาพเขียนปรากฏคำบรรยายสวรรค์ไว้ตรงกับที่พบใน “โอโจโยชู” ด้านล่างคำบรรยายเป็นภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนบนมีนางสวรรค์และเครื่องดนตรีทั้งฉาบและกลองล่องลอยบนฟ้า ถัดลงมาด้านซ้ายเป็นภาพนางสวรรค์กำลังบรรเลงดนตรี ร่ายรำอย่างสำราญอยู่ในมิสสกวันอุทยาน ส่วนด้านขวาเป็นภาพนางสวรรค์กำลังท่องเที่ยวในนันทนะวันอุทยาน ถัดลงมาเป็นภาพวังของพระอินทร์ มีขนาดใหญ่นับเป็นส่วนหลักของภาพนี้ ภายในเขตวังมีทั้งนางสวรรค์และช้างเอราวัณ แต่ด้านในกลับไม่มีพระอินทร์ประทับบนบัลลังก์

ถัดลงมาด้านซ้ายจะพบชุดเกราะสีทองทิ้งไว้ในปารุสกวันอุทยาน ถัดมาเป็นภาพนางสวรรค์คนหนึ่งยกมือปิดตา คนหนึ่งหันหลังให้เทพองค์หนึ่งซึ่งอาภรณ์ซีดจาง ดอกไม้ร่วงโรยจากมงกุฎ กึ่งนั่งกึ่งนอนบนพื้นดิน จุดนี้มีคำบรรยายระบุไว้ว่า เมื่อเทพสวรรค์จะสิ้นอายุขัยสังขารจะเสื่อมโทรม เกิดนิมิตแห่งความตาย 5 ประการ ทั้งนางสวรรค์และข้ารับใช้จะพากันรังเกียจ ถัดมาทางขวายังพบภาพพาหนะถูกจอดทิ้งไว้ในจิตรลดาวันอุทยาน ส่วนตอนล่างเป็นภาพสระโบกขรณีขนาดใหญ่ ในสระมีนางสวรรค์กำลังเล่นน้ำ และมีนางสวรรค์นางอื่นยืนดูอยู่ข้างสระ ใกล้กันมีคำบรรยายเขียนไว้ว่า ไม่อาจชำระกายในสระโบกขรณี

โดยสรุป ภาพสวรรค์ของวัดโชจุไรโกวาดไว้ค่อนข้างตรงตามที่บรรยายใน “โอโจโยชู” เป็นภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนบนแสดงภาพความสำราญ ตอนกลางถึงล่างเป็นภาพทุกข์ของชาวสวรรค์ที่ต้องร่วงโรยเมื่อสิ้นบุญ ทั้งยังถูกชาวสวรรค์ด้วยกันรังเกียจ Yamamoto (2006) สันนิษฐานจากองค์ประกอบภาพในงานชุดนี้ รวมถึงการแต่งกายของพระอินทร์ทั้งในภาพสวรรค์และอสุรภูมิที่ใกล้เคียงกันอย่างมาก ว่าเทพองค์ที่เกิดนิมิตแห่งความตายน่าจะเป็นเทพยดาชั้นสูงหรือพระอินทร์ที่กำลังจะสิ้นอายุขัย จึงกล่าวได้ว่าผู้วาดวางโครงสร้างให้ผู้ชมพิจารณาตั้งแต่ความสำราญเรื่อยมาถึงทุกข์บนสวรรค์ ที่สุดท้ายแม้แต่เทพชั้นสูงหรือพระอินทร์ก็ไม่อาจหนีพ้น

1.2 สวรรค์ใน “ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10” หอพระศรีอริยเมตไตรย เขตมิสุโอะ (ภาพที่ 3[14])

หอพระศรีอริยเมตไตรย เขตมิสุโอะ จังหวัดโอซาก้า เดิมอยู่ในเขตวัดโจโดะแต่วัดได้ถูกทำลายไปในสมัยอะสึจิโมโมยามะ อย่างไรก็ดี ปัจจุบันหอพระศรีอริยเมตไตรยนี้ได้รับการบูรณะหลังเหตุแผ่นดินไหวใหญ่เมื่อปีค.ศ. 1996 ภาพภูมิทั้ง 6 ของหอพระศรีอริยเมตไตรย เขตมิสุโอะ (จากนี้ย่อว่า “หอมิสุโอะ”) สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในศตวรรษที่ 14 สมัยมุโรมาจิ และเดิมมีภาพแขวนทั้งหมด 3 ชิ้น แต่หลงเหลือเพียง 2 ชิ้น ชิ้นกลางสูญหาย สำหรับชิ้นขวาและซ้ายมีโครงสร้างภาพใหญ่ ๆ แบ่งเป็น 3 ตอน

ตอนบน เขียนฉากพิพากษากรรมโดยราชายมโลก ประกอบด้วย องค์ที่ 1, 2, 3 (ชิ้นขวา) และองค์ที่ 7, 8, 9, 10 (ชิ้นซ้าย) ดังนั้นชิ้นกลางจึงน่าจะเป็นภาพของราชาองค์ที่ 4, 5 และ 6

ตอนกลาง ของชิ้นขวา ไล่จากด้านขวาเป็นภาพแม่น้ำยมโลก เปตภูมิและติรัจฉานภูมิ ด้านซ้ายวาดมนุสสภูมิ (ทุกข์จากการเกิดและการอยากได้อยากมี) ส่วนตอนกลางของชิ้นซ้ายไล่จากขวาเป็นภาพมนุสสภูมิ (ทุกข์จากการแก่ เจ็บ ตาย) ถัดมาเป็นภาพอสุภะ ส่วนด้านซ้ายเป็นภาพสวรรค์

ตอนล่าง ของทั้ง 2 ชิ้นวาดนรกภูมิ เช่น สัญชีพนรก สังฆาฏนรก อเวจีนรก เป็นต้น นอกจากนี้ภาพของหอมิสุโอะยังสอดแทรกด้วยฉากจากเรื่องท่องนรก เช่น เรื่องพระกษิติครรภโพธิสัตว์ช่วยสัตว์นรก และพระโมคคัลลานะช่วยมารดาจากนรก ส่วนอสุรภูมิคาดว่าวาดไว้ในชิ้นกลางที่สูญหายไป

[14] ภาพจาก “Genshin: Jigoku Gokuraku e no Tobira” (Nara Kokuritsu Hakubutsukan 2017)

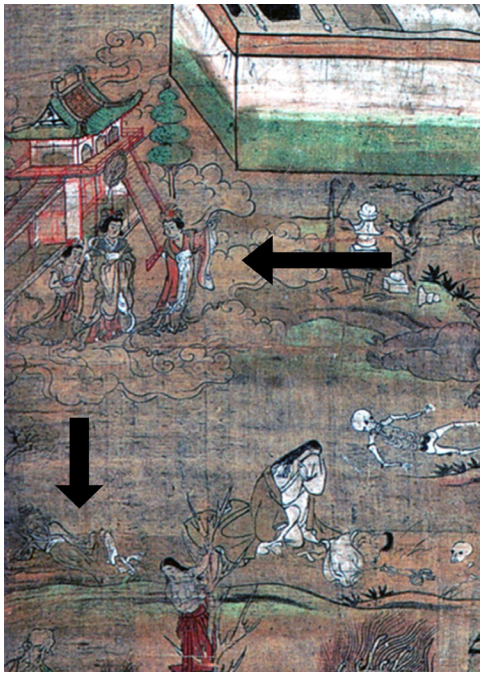

ภาพที่ 3 สวรรค์ใน “ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10” หอมิสุโอะ

สวรรค์ในภาพชุดนี้จัดไว้ริมซ้ายตอนกลางของชิ้นซ้าย มี 2 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) นางสวรรค์ท่องเที่ยวสำราญนอกวัง 2) เทพสวรรค์ที่เกิดนิมิตแห่งความตาย อย่างไรก็ดีภาพเทพสวรรค์ที่เกิดนิมิตแห่งความตายนี้ต่างจากที่เห็นในภาพของวัดโชจุไรโก แม้เทพจะมีลักษณะคล้ายกันมาก ทั้งการแต่งกายและท่วงท่า แต่ไม่พบว่าแบ่งพื้นที่เป็นฉากสวรรค์อย่างชัดเจน และไม่ปรากฏนางสวรรค์ที่ทำท่ารังเกียจด้วย นับได้ว่าสวรรค์ในภาพของหอมิสุโอะมีการลดทอนองค์ประกอบลง แต่หากคำนึงถึงตำแหน่งที่อยู่ส่วนบนเมื่อเทียบกับนรกภูมิ และอยู่ด้านซ้ายสุดเมื่อเทียบกับภูมิอื่น ก็อาจถือได้ว่าสวรรค์ยังเป็นภูมิที่สูงสุดในภูมิทั้ง 6[15]

1.3 สวรรค์ใน “ภาพภูมิทั้ง 6” พิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึ (ภาพที่ 4[16])

ภาพของพิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในศตวรรษที่ 16 เดิมเป็นสมบัติของชุมนุมอามาโนะไดเน็มบุสึ (Amano Dainenbutsu ko) จังหวัดวาคายามะ ชุมนุมอามาโนะมีการติดต่อกับวัดคงโกบุ (Kongobu-ji) ซึ่งเป็นวัดนิกายชินงนมิคเคียว (Yamamoto, 2005) “ภาพภูมิทั้ง 6” ของพิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึประกอบด้วยภาพแขวน 6 ชิ้น มีโครงสร้างสำคัญดังนี้

ภาพที่ 1-4 ตอนบนเป็นฉากพิพากษาโดยราชายมโลก ตอนล่างในภาพที่ 1 วาดแม่น้ำยมโลก สิมพลีนรก และไซโนะคาวาระ[17] ภาพที่ 2-3 วาดนรกภูมิ เช่น กาฬสุตตนรก สังฆาฏนรก อเวจีนรก ภาพที่ 4 วาดนรกภูมิส่วนอื่น เปตภูมิ ติรัจฉานภูมิ ภาพที่ 5 วาดอสุรภูมิ การรบระหว่างทัพของพระอินทร์และ “อสุระ (Ashura)” ด้านบนยังเขียนพระอมิตาภพุทธะทอดพระเนตรศึกครั้งนี้ด้วย ภาพที่ 6 ตอนกลาง-ล่างวาดมนุสสภูมิ อันประกอบด้วยทุกข์ 8 ประการ พิธีศพบนภูเขา ฉากพระอมิตาภพุทธะพร้อมพระโพธิสัตว์เสด็จมารับผู้มีบุญไปสู่แดนสุขาวดี นอกจากนี้ยังมีฉากจากตำนานยอดกตัญญูซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีน ส่วนด้านบนขวาของภาพที่ 6 ยังแบ่งพื้นที่ด้วยหมอกและสีพื้นที่ต่างจากบริเวณอื่น วาดภาพนางสวรรค์สวมอาภรณ์สีสันสวยงามล่องลอยอยู่

[15] การเดินเรื่องในงานจิตรกรรมของญี่ปุ่นมักเริ่มจากขวาไปซ้าย

[16] ภาพจาก “Jigoku Yuran: Jigoku Zoshi kara Tateyama Mandara made” (Toyama Ken [Tateyama Hakubutsukan], 2001)

[17] Sai no Kawara เป็นชื่อนรกสำหรับเด็กที่เสียชีวิตก่อนบิดามารดา

บ้างถือช่อดอกบัว บ้างบรรเลงดนตรี จากองค์ประกอบทั้งหมดของทั้ง 6 ภาพที่มีทั้งนรกภูมิ เปตภูมิ ติรัจฉานภูมิ อสุรภูมิ มนุสสภูมิ จึงสันนิษฐานว่าส่วนนี้แสดงภาพสัคคภูมิหรือสวรรค์

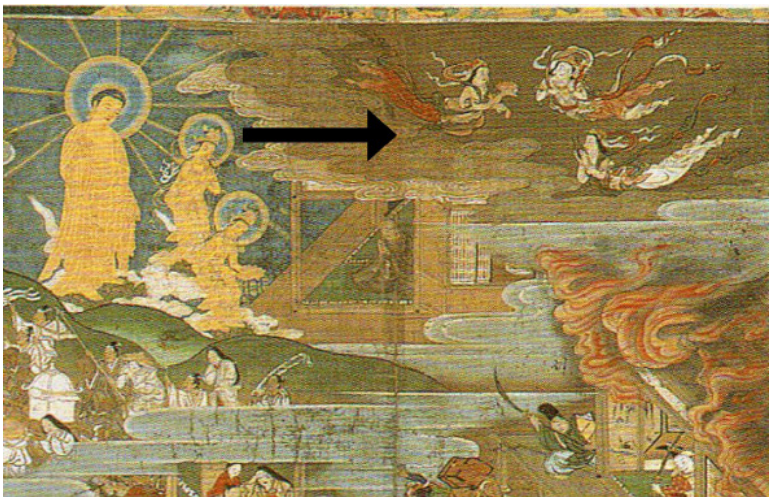

ภาพที่ 4 สวรรค์ใน “ภาพภูมิทั้ง 6” พิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึ

จากองค์ประกอบภาพ มีข้อสังเกตว่า ไม่ว่าจะในภูมิใดในภาพชุดนี้มักเขียนภาพพระพุทธะหรือพระโพธิสัตว์ทรงช่วยผู้ที่ทรมานในภูมินั้น ๆ เว้นแต่สวรรค์ที่ไม่ได้วาดองค์ประกอบที่แสดงทุกข์ จึงกล่าวได้ว่าสวรรค์ในภาพชุดนี้ต่างจากตัวอย่างที่แล้วมา ไม่ว่าจะเป็นการลดพื้นที่ให้เหลือน้อยกว่าภูมิอื่นจนเห็นได้ชัด หรือการตัดทอนองค์ประกอบลง ไม่พบองค์ประกอบที่แสดงทุกข์บนสวรรค์อย่างชัดเจน

นอกจากผลงาน 3 ชิ้นนี้ ผลงานชิ้นอื่นในช่วงเดียวกันก็มีแนวโน้มคล้ายกัน (ตารางที่ 2) จึงอาจสรุปได้ว่า

1. ตำแหน่งของสวรรค์มักอยู่ลำดับหลังสุด ถัดจากอสุรภูมิหรือเหนือ 5 ภูมิอื่น ซึ่งตรงตามที่บรรยายใน “ฮิมิสึมันดาระจูจูชินรง” และ “โอโจโยชู”

2. เมื่อเปรียบเทียบกับภูมิอื่น พื้นที่ของสวรรค์มีแนวโน้มลดลงเรื่อย ๆ ตั้งแต่สมัยมุโรมาจิ

3. องค์ประกอบของสวรรค์มีแนวโน้มลดทอนลงตั้งแต่สมัยมุโรมาจิ โดยเฉพาะองค์ประกอบที่แสดงความทุกข์ของเทพสวรรค์ถูกตัดทอนอย่างชัดเจนในช่วงศตวรรษที่ 16 เหลือเพียงภาพนางสวรรค์กำลังบินบรรเลงดนตรี เป็นต้น เป็นการแสดงภาพความสุขสำราญของสวรรค์เสียมากกว่า

ผู้เขียนจึงเห็นว่า แนวคิดเกี่ยวกับสวรรค์น่าจะต่างไปจากภูมิอื่น ไม่ใช่เพียงประเด็นเรื่องสุคติภูมิ แต่น่าจะมีปัจจัยอื่นที่ทำให้การวาดสวรรค์มีแนวโน้มแสดงด้านสุขมากกว่าด้านทุกข์อย่างชัดเจน โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยมุโรมาจิเป็นต้นมา

ตารางที่ 2 ตำแหน่งและองค์ประกอบสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6

ตำแหน่ง/องค์ประกอบ	**"ภาพภูมิทั้ง 6" วัดโชจุไรโก (ศตวรรษที่ 13)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6" วัดโกะคุระคุ (ศตวรรษที่ 13)**	**"ภาพ 10 โลก" วัดเซ็นริน (ศตวรรษที่ 13)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10" หอมิสุโอะ (ศตวรรษที่ 14)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6" พิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึ (ศตวรรษที่ 16)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10" วัดโซจิ (ศตวรรษที่ 16)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10" วัดโจกะคุ (ศตวรรษที่ 16)**
				ตำแหน่ง			
กำหนดพื้นที่ชัดเจน	●	○	●	X	●	○	X
ตำแหน่งในภาพ	- 1 ชิ้นจากทั้งหมด 15 ชิ้น - สันนิษฐานว่าอยู่ระหว่างภาพอสุรภูมิ/ภาพพญายมพิพากษากรรม	- ซ้ายบนของชิ้นซ้าย - ถัดจากฉากพิพากษากรรม ด้านล่างเป็นฉากอสุรภูมิ เปตภูมิ	- ซ้ายบนของชิ้นขวา (ภาพพระอมิตาภพุทธะ) - ด้านล่างเป็นมนุสสภูมิ	- ตอนกลางด้านซ้ายของชิ้นซ้าย - ด้านขวาเป็นมนุสสภูมิ ด้านล่างเป็นนรกภูมิ เปตภูมิ	- ขวาบนของชิ้นที่ 6 - ด้านซ้ายเป็นฉากพระอมิตาภพุทธะเสด็จลงมารับผู้มีบุญ ด้านล่างเป็นมนุสสภูมิ	- ซ้ายบนของภาพ “โกะโดเท็นรินโอ” - เป็นส่วนหนึ่งของภาพสัญลักษณ์ภูมิทั้ง 6 ติดกับภาพสัญลักษณ์แสดงมนุสสภูมิ ด้านล่างเป็นฉากโกะโดเท็นรินโอพิพากษากรรม	- ด้านบนของชิ้นที่ 8 - ส่วนหนึ่งของแดนสุขาวดี
				องค์ประกอบ			
นางสวรรค์บนฟ้า	●	●	●	X	●	○ (เทพยดายืนนิ่งอยู่)	●
เครื่องดนตรีบนฟ้า	●	?	●	X	●	X	●

ตารางที่ 2 ตำแหน่งและองค์ประกอบสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 (ต่อ)

ตำแหน่ง/องค์ประกอบ	**"ภาพภูมิทั้ง 6" วัดโชจุไรโก (ศตวรรษที่ 13)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6" วัดโกะคุระคุ (ศตวรรษที่ 13)**	**"ภาพ 10 โลก" วัดเซ็นริน (ศตวรรษที่ 13)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10" หอมิสุโอะ (ศตวรรษที่ 14)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6" พิพิธภัณฑ์ศิลปะอิเดมิสึ (ศตวรรษที่ 16)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10" วัดโซจิ (ศตวรรษที่ 16)**	**"ภาพภูมิทั้ง 6 และราชายมโลกทั้ง 10" วัดโจกะคุ (ศตวรรษที่ 16)**
นิมิตแห่งความตาย	●	●	●	●	X	X	X
นางสวรรค์/บริวารรังเกียจ	●	●	●	X	X	X	X
พระราชวัง	●	?	●	○ (กำแพงวัง)	X	X	X
บัลลังก์ในพระราชวัง	●	?	X	X	X	X	X
ช้างเอราวัณ	●	?	X	X	X	X	X
อุทยาน	●	?	●	○ (ต้นไม้)	X	X	X
สังสรรค์ในอุทยาน	●	?	●	X	X	X	X
แผ่นศิลาในอุทยาน	●	?	X	X	X	X	X
สระโบกขรณี	●	?	X	X	X	X	X
น้ำอมฤตทั้งสี่	X	?	?	X	X	X	X
สะพาน	●	?	X	X	X	X	X

● : พบได้ชัดเจนในภาพ ○ : พบได้ในภาพแต่ไม่ชัดเจนนักและอาจแตกต่างในรายละเอียด

X : ไม่พบ ? : ยังไม่สามารถระบุได้ชัด เนื่องจากผลงานเสียหาย

2. สวรรค์ในงานเขียนทางพระพุทธศาสนา

จากที่วิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 ทำให้เกิดประเด็นคำถามมากมาย เช่น เหตุใดการวาดสวรรค์จึงมีแนวโน้มเปลี่ยนไปเช่นนี้ ผู้ชมรับรู้เรื่องสวรรค์แตกต่างไปจากเดิมหรือไม่ การนำเสนอภาพสวรรค์ที่เปลี่ยนไปได้รับการยอมรับจากผู้ชมได้อย่างไร เป็นต้น

น่าเสียดายอย่างยิ่ง ที่หลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับภาพเขียนในยุคนี้ไม่ค่อยหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน จึงยากยิ่งที่จะหาคำตอบสำหรับคำถาม 2 ข้อแรก อย่างไรก็ดี สันนิษฐานจากหลักฐานงานบางชิ้นที่ยังหลงเหลืออยู่ เช่น “ภาพภูมิทั้ง 6” ของวัดโชจุไรโกมีบันทึกหลงเหลือว่าได้ใช้ในการเทศนาธรรม (Yamamoto, 2007) หรือการใช้งานภาพที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ได้แก่ การใช้ “ภาพราชายมโลก” “ภาพนรก-สุขาวดี” ประกอบในงานอุทิศส่วนกุศลของผู้ตาย และเป็นของถวายพระในงานประเภทดังกล่าว เช่น “ภาพราชายมโลกทั้ง 10” ที่เก็บรักษา ณ วัดนิชงอิน จังหวัดเกียวโต เป็นต้น รวมถึงลักษณะพระพุทธศาสนาในช่วงยุคกลางของญี่ปุ่นซึ่งเกิดนิกายใหม่ ๆ ที่ส่วนมากเน้นแนวคิดเกี่ยวกับแดนสุขาวดี พระหลายนิกายเริ่มเผยแผ่หลักธรรมสู่ระดับสามัญชน เพื่อให้นิกายหรือวัดของตนได้รับการนับถือ มีการเทศน์ตามที่ชุมนุมชน บ้างนำภาพเขียนหรือตุ๊กตาปั้นมาใช้ประกอบการเทศน์ด้วย เช่น “ภาพคุมาโนะคันจินจิคไดมันดาระ” ใช้สำหรับเทศน์สั่งสอนเรื่องภูมิทั้ง 10 และเชิญชวนให้คนไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุมาโนะ หรือในภาพม้วน “ยุเกียวโชนินเด็น” (ศตวรรษที่ 14) มีฉากที่พระใช้ตุ๊กตาเทศน์เรื่องนรก หรือในฉากบานพับที่วาดทิวทัศน์เมืองเกียวโต (Rakuchu Rakugai-zu Byobu) ก็วาดพระถือภาพเขียนและภาชนะใส่เงินบริจาค

ดังนั้นเมื่อถึงสมัยมุโรมาจิ ไม่ใช่เพียงพระหรือชนชั้นปกครองเท่านั้น แต่ระดับสามัญชนน่าจะได้รับรู้เกี่ยวกับภูมิทั้ง 6 และคงมีโอกาสเป็นผู้ฟังหรือผู้ชมการเทศน์ด้วย ฉะนั้นการศึกษาลักษณะสวรรค์ในงานเขียนทางพระพุทธศาสนา อย่างพระสูตรหรือหนังสือที่อธิบายคำสอนของศาสนาพุทธ รวมถึงเรื่องเล่าสอนใจ (Setsuwa) ที่อ้างอิงคำสอนพระพุทธศาสนาในยุคสมัยดังกล่าว น่าจะแสดงให้เห็นแนวคิดบางประการเกี่ยวกับสวรรค์ในเวลานั้นได้ และเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ช่วยให้คาดเดาได้ว่ามีแนวคิดที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้หรือไม่ การนำเสนอภาพสวรรค์ที่เปลี่ยนไปนี้ได้รับการยอมรับจากผู้ชมได้อย่างไร อย่างไรก็ดี สำหรับบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอเพียงผลการค้นคว้าจากงานเขียนทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น

งานเขียนทางพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่ในประเทศญี่ปุ่นมีหลายลักษณะ ได้แก่ พระสูตร อรรถกถา บทวิเคราะห์แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักธรรมของนิกายต่าง ๆ โดยพระหรือฆราวาสผู้ศึกษาธรรม จากการสืบค้นฐานข้อมูล “Jodosyu Zensyo”[18] พบงานเขียนที่ปรากฏคำว่า “天道 (Tendo)” และ “天界 (Tenkai)” ทั้งหมดจำนวน 49 งาน นอกจากคำสำคัญทั้งสองจะใช้ในความหมายตามแนวคิดภูมิทั้ง 6 แล้ว ยังมีตัวอย่างงานเขียนที่ผสมผสานแนวคิดลัทธิอื่นด้วย

สำหรับข้อเขียนเกี่ยวกับสวรรค์ตามแนวคิดพระพุทธศาสนาในสมัยคามาคุระ-มุโรมาจิมักกล่าวถึงสวรรค์ว่าเป็นหนึ่งในภูมิทั้ง 6 แต่มีความสุขสำราญอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังพบข้อความที่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการทำความดีและการเกิดบนแดนสวรรค์ด้วย อย่างใน “โอโจโยชูกิคิ” ที่เรียบเรียงโดยพระเรียวจูก็กล่าวไว้ในทำนองเดียวกัน และยังกล่าวถึงนิมิตแห่งความตายด้วย คงเพราะงานเขียนชิ้นนี้มุ่งศึกษาและอธิบาย

[18] ฐานข้อมูลคัมภีร์ พระสูตร และงานเขียนสำคัญของนิกายสุขาวดี แม้จะเป็นฐานข้อมูลของนิกายสุขาวดี แต่ก็รวมงานเขียนสำคัญของนิกายอื่นไว้ด้วย ทั้งของนิกายเท็นได ชินงนมิคเคียว และเซ็น ผลการสืบค้นไม่ได้จำกัดเฉพาะงานเขียนของชาวญี่ปุ่น แต่รวมของชาวจีนและเกาหลีด้วย เนื่องจากในยุคกลางมีการติดต่อแลกเปลี่ยนความรู้ทางพระพุทธศาสนาระหว่างญี่ปุ่น-เกาหลี-จีน

เนื้อความของ “โอโจโยชู” แม้จะไม่มีเนื้อหาแปลกใหม่ แต่ก็แสดงให้เห็นว่าแนวคิดใน “โอโจโยชู” ยังคงสืบทอดต่อมาในสมัยคามาคุระ

นอกจากสวรรค์จะเป็นหนึ่งในภูมิที่ไม่พึงตั้งเป็นเป้าหมายที่จะไปเกิด แต่ก็มีความสุขสำราญอย่างยิ่ง ดังได้กล่าวไปแล้ว บางงานยังแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงกับนิพพานและแดนสุขาวดีด้วย กล่าวคือ แม้จะมีความดีงามไม่เท่าแดนสุขาวดีและนิพพาน เพราะนับว่ายังวนเวียนในสังสารวัฏ ยังไม่บรรลุนิพพาน แต่นับว่าสวรรค์ก็เป็นภูมิที่ไม่อาจไปถึงได้หากทำบาป หรือนับเป็นอีกเป้าหมายหนึ่งของสัตว์โลก ต่างจากภูมิอื่น ๆ โดยเฉพาะนรก เปรต ติรัจฉาน และอสุรภูมิที่เป็นภูมิสำหรับคนบาป เช่น “หากคนตั้งจิตกรุณาสงสาร ระลึกถึงวิมานเทพ สดับเสียงดนตรีสวรรค์แล้วทิ้งร่างกาย ย่อมเกิดบนแดนสวรรค์ (ใน “ระคุโฮมงรุย”)[19]”, “สร้างบาปใหญ่หลวง ทำร้ายพระพุทธศาสนาจึงไม่อาจไปสู่วิถีแห่งสวรรค์และนิพพาน (ใน “คันเกียวโฉะเด็นสูคิ”)[20]” หรือ “ผู้โป้ปดมดเท็จ ไม่มีสำนึกในสิ่งที่ตนทำ ประตูสู่สวรรค์และนิพพานย่อมปิด (ใน “โจโดะฟุสะซึชิคิ”)[21]”

นอกจากสวรรค์ตามแนวคิดพระพุทธศาสนา ในสมัยดังกล่าว ยังพบข้อเขียนที่แสดงให้เห็นแนวคิดสวรรค์ตามลัทธิเต๋า-ขงจื๊อด้วย เช่น “สวรรค์ครอบคลุมทุกสรรพสิ่ง วิถีสวรรค์คือการเปลี่ยนแปลงของพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาว หยินหยาง สิ่งนี้เรียกว่า “สวรรค์” เล่าจื๊อกล่าวไว้ วิถีแห่งสวรรค์กว้างไกล (ใน “โจโดะซังบุเคียวองกิชู”)[22]”

นอกจากนี้ยังพบเนื้อความทำนองเดียวกันใน “ไดเคียวโช” “มุจูโชฟูรุง” และ “ไดเคียวจิคิดังโยจูคิ” โดยบ้างปรากฏในลักษณะขอร้องสวรรค์ให้ช่วยเหลือ[23] หรือผสมผสานกับแนวคิดศาสนาพุทธ เช่น กล่าวถึงการนับถือวิถีสวรรค์และในงานเขียนชิ้นเดียวกันก็กล่าวถึงสวรรค์ในฐานะภูมิที่เป็นจุดหมายของผู้กระทำความดีด้วย[24]

จากตัวอย่างข้างต้น สรุปลักษณะการอธิบายคำว่า “สวรรค์” โดยจำแนกใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

2.1. สวรรค์ในฐานะหนึ่งในภูมิทั้ง 6 ตามหลักพระพุทธศาสนา

กล่าวคือสวรรค์เป็นหนึ่งในภูมิทั้ง 6 ที่พึงหลีกเลี่ยง เนื่องจากเป็นภูมิที่ยังต้องประสบทุกข์ อย่างไรก็ดี เรื่องนิมิตแห่งความตายที่นิยมวาดในภาพภูมิทั้ง 6 สมัยคามาคุระก็ไม่ได้พบในงานเขียนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทุกชิ้น แต่มักพบการบรรยายความสุขสำราญอย่างยิ่ง จุดนี้สวรรค์จึงต่างจากภูมิอื่น โดยเฉพาะนรกภูมิ เปตภูมิ และติรัจฉานภูมิ อีกทั้งในบางกรณีพบว่ายังบรรยายสวรรค์ในเชิงตรงข้ามกับนรก

นอกจากนี้ในงานเขียนหลายชิ้นยังกล่าวว่าการจะเกิดบนสวรรค์ได้ต้องกระทำกุศลกรรม อีกทั้งสวรรค์ยังอยู่ในตำแหน่งที่ขั้นกลางระหว่างโลกแห่งกิเลสและพาหนะทั้ง 3 ที่นำพามนุษย์สู่การหลุดพ้น (Sanjo) ได้แก่ สาวกยาน ปัจเจกยาน และโพธิสัตวยาน ยิ่งไปกว่านั้นยังมีข้อสังเกตว่าในข้อเขียนที่พรรณนาเกี่ยวกับแดนสุขาวดี มักกล่าวถึงเหล่าเทพยดาและนางสวรรค์ไว้ด้วย โดยมักบรรยายถึงเทวดานางสวรรค์ว่าเป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่แสดงความงามของแดนสุขาวดี จึงทำให้มองได้ว่า สวรรค์เป็นภูมิที่ใกล้กับแดนสุขาวดีมากกว่า และเทพสวรรค์ก็มีแนวโน้มปรากฏในแดนสุขาวดี แสดงให้เห็นแนวโน้มที่เชื่อมโยงสวรรค์และแดนสุขาวดี ต่างจาก

---

[19] 若人起二憐憫心一（略）想二念天宮一当来迎レ我耳聞二天楽一捨二此報身一定生二天界一 (“楽邦文類”)

[20] 此無間中為二最大罪由三此傷二毀仏法身一故障二世生天道及涅槃道一 (”観経疏伝通記（散善義）”)

[21] 妄語之人。心無二慚愧一。閉二塞天道涅槃之門一。(“浄土布薩式”)

[22] 天道覆二載万物一 (略）天道日月星辰陰陽変化。之謂二天道一。(略）老子云。天之道。其猶レ張レ弓乎。(“浄土三部経音義集”)

[23] 願天道助二我子一給へ (“當麻曼陀羅疏”)

[24] 天人観応天道之用不レ失二其叙一（略）此発二上品善心一行二於天道一 (“伝通記糅鈔”)

อีก 5 ภูมิที่เหลือ

ทั้งยังสังเกตว่าเมื่อจะบรรยายแดนสวรรค์ มักยกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือชั้นดุสิตมาอธิบาย ผู้เขียนสันนิษฐานว่า อาจเพราะทั้ง 2 ชั้นเป็นที่ประทับของพระอินทร์และพระศรีอริยเมตไตรย Shimizu (2015) อธิบายเรื่องการนับถือเทพที่พบในพระพุทธศาสนาไว้ว่า แม้เทพต่าง ๆ ยังต้องวนเวียนในสังสารวัฏ แต่ก็ได้รับการนับถือเป็นเทพผู้พิทักษ์พระธรรม และถูกเชื่อมโยงกับเทพคะมิหรือสถานที่สำคัญทางศาสนาในญี่ปุ่น เช่น พระอินทร์ในตำนานเทพเท็นจิน หรือเมื่อได้รับอิทธิพลจากแนวคิดที่ว่าเทพคะมิเป็นร่างหนึ่งของพระพุทธพระโพธิสัตว์ (Honji Suijaku) ก็มีการผนวกความเชื่อทั้งชินโตและพุทธเข้าด้วยกัน เช่น ความเชื่อว่าพระศรีอริยเมตไตรยเป็นองค์เดียวกับเทพอะเมะโนะโอะชิโฮะมิมิ ต่อมาในสมัยคามาคุระศาลเจ้าก็ได้รับการนับถือว่าเป็นแดนสุขาวดีด้วย เพราะถือว่าเป็นพื้นที่ของพระพุทธพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นร่างจริงของคะมิ เช่น พื้นที่ในศาลเจ้าคะสึกะ (Kasuga), คุมาโนะ (Kumano) และฮะจิมัน (Hachiman)

นอกจากนี้มักพบชื่อเทพต่าง ๆ ในหนังสือสาบานตนที่เรียกว่า “คิโชมง” ซึ่งพบมากในยุคกลาง คิโชมงประกอบด้วย 3 ส่วน 1) ส่วนที่ระบุเรื่องที่จะสาบาน 2) รายนามเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นสักขีพยาน รวมถึงโทษที่จะได้รับหากผิดคำสาบาน 3) ข้อความหรือตราของวัดหรือศาลเจ้า จากการสืบค้นพบว่าส่วนที่ 2 นอกจากรายนามของเทพเจ้าชินโต พระพุทธะต่าง ๆ ยังปรากฏคำว่า พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล และพระศรีอริยเมตไตรย จึงนับได้ว่าเทพยดาและพระโพธิสัตว์บนสวรรค์นั้นได้รับการนับถือ และมีบทบาทในการให้คุณโทษผู้ที่ทำดีทำชั่ว

จากบทบาทและลักษณะการนับถือที่กล่าวมา จึงมีการสร้างงานศิลปะเพื่อเป็นตัวแทนเทพเหล่านี้ไว้บูชาในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่ยุคโบราณ ตรงกับที่ Izumi (2015) กล่าวถึงความเชื่อเรื่องสวรรค์ แดนสุขาวดี และงานศิลปะญี่ปุ่นไว้ว่า ทั้งสวรรค์และแดนสุขาวดีต่างก็ถือเป็นจุดหมายหลังความตาย สมัยเฮอันตอนปลายก็พบพิธีกรรมที่ชาวญี่ปุ่นฝังพระสูตรที่ตนคัดลอกบนภูเขาสูง บนพระสูตรนั้นยังเขียนคำอธิษฐานที่จะไปเกิดยังแดนสุขาวดีของพระอมิตาภพุทธะ แล้วเมื่อพระศรีอริยเมตไตรยประสูติจึงค่อยกลับมาเกิดบนโลกอีกครั้ง แสดงให้เห็นความปรารถนาที่จะได้ใกล้ชิดพระศรีอริยเมตไตรย และตั้งแต่สมัยเฮอันตอนปลายถึงสมัยมุโรมาจิก็พบภาพเขียนที่วาดแดนสุขาวดีเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะแดนสุขาวดีของพระอมิตาภพุทธะหรือแดนสุขาวดีสวรรค์ชั้นดุสิต (Tosotsuten jodo) ของพระศรีอริยเมตไตรยก็ตาม

สวรรค์ชั้นดุสิตนั้นนอกเหนือจากที่เป็นสวรรค์ จึงได้รับการนับถือว่าเป็นหนึ่งในแดนสุขาวดีทั้ง 4 ด้วย เนื่องจากพระศรีอริยเมตไตรย (พระพุทธเจ้าในอนาคต) ทรงประทับอยู่ ในประเทศญี่ปุ่นมีงานศิลปะที่ว่าด้วยพระศรีอริยเมตไตรยและสวรรค์ชั้นดุสิตที่ถูกรวมอยู่ในดินแดนสุขาวดีตั้งแต่ราวครึ่งแรกของศตวรรษที่ 7 และตั้งแต่สมัยเฮอันตอนปลายก็พบภาพพระศรีอริยเมตไตรยเสด็จลงมารับผู้มีบุญไปยังสวรรค์ชั้นดุสิต (ภาพที่ 5[25]) หรือภาพมันดาลาแดนสุขาวดีสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อถึงสมัยคามาคุระตอนต้นพระนิกายต่าง ๆ เช่น พระโจเค (นิกายฮสโซ) พระโคเบ็น (นิกายเคะกง) ก็เผยแผ่ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรย และพระทั้ง 2 รูปยังสั่งวาดภาพสวรรค์ชั้นดุสิตสำหรับวัดต่าง ๆ[26] ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นคติเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรย พระอินทร์ สวรรค์ชั้นดุสิต แดนสุขาวดีที่ไม่ได้ผูกติดกับนิกายใดนิกายหนึ่ง หรือหากจะกล่าวยิ่งกว่านั้นคือไม่ถูกยึดโยงไว้กับศาสนาใดศาสนาหนึ่ง นอกจากงานศิลปะที่กล่าวมา ยังพบภาพเทพ 12 องค์ในพระพุทธ

[25] ภาพจาก “Gokuraku e no Izanai: Neri Kuyo wo Meguru Bijutsu” (Ryukoku Daigaku Ryukoku Museum. 2013)

[26] เช่น “ภาพมันดาลาแดนสุขาวดีสวรรค์ชั้นดุสิต” (Tosotsuten Mandara-zu, ศตวรรษที่ 12-13) สันนิษฐานว่าเคยเก็บรักษา ณ วัดไคจูเซ็น

ศาสนาที่เรียกว่า “ภาพจูนิเท็น (Juni-ten)” เป็นภาพเทพประจำทิศต่าง ๆ 12 องค์ที่ปกปักรักษาพระธรรม[27] คาดว่า บทบาทของเทพทั้ง 12 องค์ในพิธีกรรมอย่างช้าก็คงมีมาตั้งแต่สมัยเฮอันตอนต้นแล้ว เพราะปัจจุบันพบว่า “ภาพจูนิเท็น” ที่เก่าแก่ที่สุดมีอายุสืบไปถึงช่วงกลางศตวรรษที่ 9 สมัยเฮอัน (ปัจจุบันเก็บรักษา ณ วัดไซได จังหวัดนารา) ภาพจูนิเท็นนี้ยังคงวาดต่อมาถึงสมัยเอโดะ ปัจจุบันก็ยังพบว่าหลายวัดยังใช้ประดับแต่ละทิศของโบสถ์เมื่อมีงานพิธีกรรม

ภาพที่ 5 บางส่วนของภาพพระศรีอริยเมตไตรยเสด็จลงมารับผู้มีบุญ (สมัยคามาคุระ เก็บรักษา ณ หอศิลป์ Tokyo University of Art)

Izumi ยังเสนอข้อสังเกตที่น่าสนใจไว้อีกว่า ตั้งแต่สมัยมุโรมาจิตอนปลายนั้น แม้ว่ายังมีความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์และแดนสุขาวดี แต่ก็มีความเปลี่ยนแปลงอันมีนัยสำคัญ กล่าวคือ การให้ความสำคัญกับชีวิตในโลกปัจจุบัน (Gense-shugi) และความสามารถของมนุษย์ (Ningen Chushin-shugi) ที่พัฒนาจนเริ่มเห็นได้ในสมัยนั้น กล่าวคือ ตอนปลายสมัยมุโรมาจิเกิดสงครามกลางเมืองหลายครั้ง สังคมไม่มั่นคงทั้งในระดับผู้นำและชนชั้นใต้ปกครอง มีผู้ที่สามารถก้าวข้ามสถานะเดิมของตนขึ้นสู่ชนชั้นที่สูงและมีอำนาจขึ้น บุคคลเหล่านี้ได้รับการนับถือเป็นเทพ อีกทั้งมีผู้สร้างรูปเคารพจำนวนมากด้วย เช่น โทโยโทมิ ฮิเดโยชิได้รับยกย่องเป็น “เทพโฮโคะคุไดเมียวจิน (Hokoku Daimyojin)” ฝ่ายโทคุกาวะ อิเอยะสุก็ได้รับการยกย่องเป็น “เทพโทโชไดกนเก็น (Tosho Daigongen)” ทั้งยังมีหลักฐานที่ทำให้สันนิษฐานว่าโทโยโทมิ ฮิเดโยชิและโทคุกาวะ อิเอยะสุต่างก็แสดงความต้องการที่จะเป็นเทพตั้งแต่ยังไม่เสียชีวิต[28] จึงกล่าวได้ว่าตั้งแต่ตอนปลายสมัยมุโรมาจิ การที่มนุษย์ใช้

จังหวัดเกียวโต แล้วย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่วัดโคโช จังหวัดเกียวโต

[27] ได้แก่ พระอินทร์ (ตะวันออก) พระเพลิง (ตะวันออกเฉียงใต้) พระยม (ใต้) พระนิร์ทรี (ตะวันตกเฉียงใต้) พระพิรุณ (ตะวันตก) พระพาย (ตะวันตกเฉียงเหนือ) พระกุเวร (เหนือ) พระอิสาณ (ตะวันออกเฉียงเหนือ) พระพรหม (บน) พระปฤถวี (ล่าง) พระอาทิตย์ (พระอาทิตย์) และพระจันทร์ (พระจันทร์)

[28] มีเอกสารที่กล่าวถึงความประสงค์ของโทโยโทมิ ฮิเดโยชิที่จะเป็นเทพชินฮะจิมัน (Shinhachiman) และการเตรียมการหลังเสียชีวิต เช่น “Nihon Nempo” (โดย PASIO, Fransisco ศตวรรษที่ 17 ตอนต้น) และ “Gienjugo-nikki” (บันทึกของพระกิเอ็น ช่วงค.ศ. 1596-1626) ส่วนเอกสารฝ่ายโทคุกาวะ อิเอยะสุนั้น ยกตัวอย่างเช่น “Honkokokushi-nikki” (บันทึกของพระซูเด็น ช่วงค.ศ. 1610-1633)

ความสามารถและความพยายามก้าวข้ามสถานะเดิม จนสามารถขึ้นสู่จุดที่สูงกว่า (ถึงระดับเทพ) เป็นเรื่องที่ยอมรับได้ และอาจแสดงถึงการก้าวข้ามสถานะระหว่างมนุษย์-เทพที่เป็นไปได้มากขึ้น นับว่าน่าสนใจอย่างยิ่งที่พบแนวคิดเช่นนี้ในช่วงที่ภาพแสดงทุกข์บนสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 ถูกลดความสำคัญลงพอดี

2.2. สวรรค์ตามแนวคิดลัทธิเต๋า-ขงจื๊อ

ในพระสูตรและงานเขียนทางพระพุทธศาสนาของญี่ปุ่น นอกจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังพบแนวคิดลัทธิอื่นด้วย เช่น ลัทธิเต๋า-ขงจื๊อ

พระสูตรที่แปลเป็นภาษาจีนแล้วญี่ปุ่นรับเข้ามาอย่าง “เบียวโดกะคุเคียว” “ไดอะมิดะเคียว” และ “มุเรียวจุเคียว” ส่วนใหญ่กล่าวถึงสวรรค์ตามแนวคิดลัทธิเต๋า-ขงจื๊อ ในฐานะวิถีแห่งความเท่าเทียม มีความแน่นอนมั่นคงในการให้คุณโทษแก่มนุษย์ ซึ่งคล้ายคลึงกับคติเรื่องกรรมตามแบบพระพุทธศาสนา โดยมีคำเรียกว่า “Go Ten” วิถีแห่งสวรรค์นี้กว้างขวางส่งผลต่อทุกคนทุกสรรพสิ่ง นอกจากนี้ยังเสมือนเป็นบุคคลผู้มีอำนาจลงโทษหรือประทานพรให้มนุษย์ด้วย

จากผลการสืบค้น งานเขียนบางชิ้นกล่าวถึงสวรรค์ตามแนวคิดพระพุทธศาสนาหรือลัทธิเต๋า-ขงจื๊อแบบใดแบบหนึ่ง แต่บางชิ้นก็กล่าวถึงสวรรค์ทั้ง 2 แบบ การอธิบายสวรรค์ด้วยแนวคิดเต๋า-ขงจื๊อนี้ไม่ได้พบเพียงในพระสูตรจีนที่รับมาในญี่ปุ่น แต่ยังพบในงานเขียนทางพระพุทธศาสนาที่เรียบเรียงโดยพระชาวญี่ปุ่นด้วย อีกทั้งมีตัวอย่างการอธิบายเช่นนี้สืบต่อไปในงานเขียนสมัยเอโดะ และไม่ได้ปรากฏเฉพาะในนิกายใดนิกายหนึ่ง แต่พบทั้งในงานของนิกายเท็นได โจโดะ ชินงนมิคเคียว ฯ

อย่างที่กล่าวไปแล้วว่าสมัยศตวรรษที่ 15-17 ตอนต้น เกิดสงครามแย่งชิงดินแดนและอำนาจการปกครองเป็นวงกว้าง ในช่วงเวลานั้นแนวคิดว่าสวรรค์เป็นผู้ลิขิตชะตา และพิพากษาให้คุณโทษแก่มนุษย์ถูกใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ผู้ที่ชิงอำนาจได้ แนวคิดนี้ปรากฏทั้งในวรรณกรรมสงคราม บันทึกของนักรบ และเรื่องเล่าที่สอดแทรกคำสอน “ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว” โดยมักกล่าวถึงฝ่ายแพ้ว่าเป็นผู้ที่ไม่ประพฤติตามครรลองสวรรค์ และสวรรค์ช่างน่าเกรงขาม (天道恐敷事) ส่วนผู้ที่ได้รับชัยชนะก็กล่าวว่าเป็นผู้ที่รักษาวิถีสวรรค์ (天道に叶う) (Kasai, 1989)

นอกจากคำว่า “สวรรค์” จะมีความหมายทั้งทางพระพุทธศาสนา และลัทธิเต๋า-ขงจื๊อแล้ว ยังพบคำนี้ในการอธิบายคำสอนลัทธิอื่นด้วย เช่น ชินโต และคริสต์ การผสมผสานแนวคิดหลายศาสนาหลายลัทธิยังพบได้ในงานเขียนอย่าง “โจโฮคิ (Chohoki)” ซึ่งว่าด้วยหลักดำเนินชีวิต และ “เซะสึโยชู (Setsuyoshu)” ซึ่งมีลักษณะคล้ายพจนานุกรมปัจจุบัน เช่น เซะสึโยชูในศตวรรษที่ 16 ก็พบคำอธิบาย “天” ทั้งทางลัทธิขงจื๊อ และทางพระพุทธศาสนา[29] จึงอาจกล่าวได้ว่าแม้จะแปลความหมายโดยกว้าง (สวรรค์) เหมือนกัน เขียนด้วยอักษรคันจิเดียวกัน แต่มีความหมายทางศาสนาโดยแคบต่างกัน และค่อนข้างซับซ้อน จึงอาจยิ่งทำให้ “สวรรค์” ยากต่อการทำความเข้าใจ

สรุปผล: ลักษณะภาพสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 และสวรรค์ในงานเขียนทางพระพุทธศาสนา

จากการวิเคราะห์ภาพภูมิทั้ง 6 ทำให้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงการนำเสนอภาพสวรรค์ จากเดิมที่ฉากสวรรค์มักประกอบด้วยภาพความสำราญ และภาพความทุกข์หลายประเภทในแดนสวรรค์ โดยเฉพาะนิมิตแห่งความตาย มีการจัดสรรพื้นที่ในภาพสำหรับแสดงฉากสวรรค์โดยเฉพาะ แต่เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 16 แล้ว

[29] “Setsuyoshu” (1597) เป็นต้น

องค์ประกอบในฉากลดลง จนเหลือเพียงภาพความสุขสำราญ และพื้นที่ถูกตัดทอนลงมาก

หากว่ากันถึงการใช้ภาพภูมิทั้ง 6 รวมไปถึงภาพที่แสดงโลกแห่งความตายของญี่ปุ่นช่วงยุคกลางนั้น ยังไม่อาจอธิบายได้แน่ชัดนัก แต่เมื่อคาดเดาจากหลักฐานอื่น ๆ ก็สันนิษฐานได้ว่า ภาพภูมิทั้ง 6 น่าจะใช้สำหรับ 1) เป็นสื่อในการเทศนา 2) เป็นองค์ประกอบในการทำพิธี 3) เป็นของถวายพระ เช่น ในงานอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย การวิเคราะห์คติและแนวคิดเรื่องสวรรค์จากหลักฐานด้านอื่นย่อมช่วยให้สามารถพิจารณาการนำเสนอสวรรค์ในงานศิลปะได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

สำหรับผลการสืบค้นข้อเขียนเกี่ยวกับสวรรค์ในงานเขียนทางพระพุทธศาสนานั้น พบว่ามักยกลักษณะด้านดีด้านสุขของสวรรค์ขึ้นมาอธิบาย ความเป็นสุคติภูมิ ตำแหน่งที่อยู่ใกล้ดินแดนอันเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ แดนสุขาวดีและนิพพานมากยิ่งกว่าอีก 5 ภูมิ อีกทั้งเนื้อหาที่บอกว่าเมื่อสิ้นบุญ หมดเวลารับความสำราญก็จะต้องตกสู่ทุคติภูมิ ทำให้มองเห็นระดับที่สูงกว่าทุคติภูมิ โดยเฉพาะนรกภูมิ จึงกลายเป็นสิ่งที่ช่วยตอกย้ำฐานะของสวรรค์ที่สูงที่สุด และของนรกที่ต่ำที่สุดในบรรดาภูมิทั้ง 6 นอกจากนี้แนวคิดที่ตั้งสวรรค์เป็นเป้าหมาย การให้ความเคารพเทพ การนับถือพระอินทร์ พระศรีอริยเมตไตรยที่เห็นได้จากงานพุทธศิลป์หรือเอกสารประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ก็ไม่ได้ขัดแย้งกับการนับถือสวรรค์ในลัทธิเต๋า-ขงจื๊อ ที่มองว่าสวรรค์เป็นสิ่งที่ควรเคารพ และมองเห็นลักษณะร่วมว่าสวรรค์หรือเทพสวรรค์มีอำนาจยิ่งใหญ่ซึ่งจะตัดสินให้คุณโทษแก่มนุษย์ ด้วยเหตุนี้สวรรค์จึงมีปัจจัยมากมาย เช่น มุมมองที่มีต่อสวรรค์ในฐานะสุคติภูมิ ตำแหน่งของสวรรค์ที่ใกล้แดนสุขาวดี รวมทั้งความสอดคล้องกับแนวคิดของลัทธิเต๋า-ขงจื๊อดังกล่าวข้างต้น ที่ทำให้ลักษณะบางอย่างของสวรรค์ โดยเฉพาะภาพลักษณ์ในฐานะ “ภูมิที่ไม่พึงตั้งเป็นเป้าหมาย” หรือ “ภูมิที่ไม่พึงยินดีที่จะไปเกิด” กลายเป็นไม่ชัดเจนเท่าภูมิอื่น ๆ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับนรกภูมิ

ยิ่งเมื่อคำนึงว่าพระพุทธศาสนาสมัยมุโรมาจิยังคงเน้นเรื่องแดนสุขาวดี เนื่องจากสภาพสังคมช่วงศตวรรษที่ 16 เกิดสงครามการสู้รบขยายไปเกือบทั่วประเทศ การเมืองไม่มั่นคง ชาวบ้านลำบากยากเข็ญ พระพุทธศาสนาช่วงนี้จึงเน้นข้อดีของการเกิดบนแดนสุขาวดี ใฝ่หาความสุขในภพหน้า หลีกหนีความทุกข์ในโลกนี้ ในการเทศน์จึงน่าจะมีการอธิบายความเลวร้ายของภูมิทั้ง 6 ให้ผู้ชมผู้ฟังเห็นภาพ ยิ่งเลวร้ายมากเท่าไร ความงามของแดนสุขาวดียิ่งชัดขึ้นเท่านั้น สวรรค์ที่นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดทั้งพุทธทั้งเต๋าทั้งขงจื๊อแล้ว ยังมีความสุขสำราญด้วยแม้จะยังไม่เท่าที่พรรณนาในบทเกี่ยวกับแดนสุขาวดีก็ตาม บทบาทและลักษณะของสวรรค์ที่สะท้อนความทุกข์จึงอาจไม่เหมาะสำหรับแสดงในภาพภูมิทั้ง 6 เมื่อเทียบกับภูมิอื่น และถูกลดความสำคัญลงเรื่อย ๆ ทั้งยังนำเสนอด้านที่โดดเด่นของสวรรค์คือด้านสุขเป็นหลักแทน

ข้อเสนอแนะ

แม้ว่าบทความชิ้นนี้จะนำเสนอแนวโน้มภาพสวรรค์ในภาพภูมิทั้ง 6 ยุคกลาง-ต้นยุคก่อนสมัยใหม่ รวมถึงการอธิบาย “สวรรค์” ในงานเขียนทางพระพุทธศาสนายุคเดียวกัน แต่ยังไม่ได้นำเสนอผลการวิเคราะห์แนวคิดสวรรค์ที่เห็นได้จากงานเขียนซึ่งเป็นสื่อสำหรับสามัญชน เช่น เรื่องเล่าสอนใจ (Setsuwa) เรื่องสำหรับเทศนา (Ojo-den) เป็นต้น การค้นคว้าในสื่อเหล่านี้เพิ่มเติมน่าจะช่วยให้สามารถสันนิษฐานและทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องสวรรค์ในระดับสามัญชน การประนีประนอมระหว่างความคิดทางพุทธ-เต๋า-ขงจื๊อ และอาจรวมถึงชินโต

ได้ด้วย หากสามารถศึกษาข้อมูลเหล่านี้ยิ่งขึ้นน่าจะช่วยให้ทำความเข้าใจ “สวรรค์” และน่าจะได้แนวคิดเพิ่มเติม เพื่อย้อนกลับมาพิจารณาคติ “นรก-สวรรค์” โดยไม่ใช่เพียงของญี่ปุ่นเท่านั้น แต่รวมถึงของไทยด้วย

References

Genshin. (1970). **Nihon Shiso Taikei 6**. Tokyo: Iwanami Shoten.

Izumi, T. (2015). Shinko to Bijutsu: Seinaru Sekai to Kokoro no Araware. **Nihon Bijutsu Zenshu 11 Shinko to Bijutsu**. Tokyo: Shogakukan.

Kasai, A. (1989). THE MARTIAL ARTS OF THE EDO PERIOD AND THE THOUGHT OF THE WAY OF HEAVEN (TENDO): Through the Comparison of Enlightenment Writings and Martial Arts Writings. **Research Journal of Budo**, 22(1): 1-11.

Nara Kokuritsu Hakubutsukan. (2017). **Genshin: Jigoku Gokuraku e no Tobira**. Nara: Nara Kokuritsu Hakubutsukan.

Ryukoku Daigaku Ryukoku Museum. (2013). **Gokuraku e no Izanai: Nerikuyo wo Meguru Bijutsu**. Kyoto: Ryukoku Daigaku Ryukoku Museum.

Shimizu, K. (2015). Shinbutsu to Hito no Orinasu Zokei. **Nihon Bijutsu Zenshu 11 Shinko to Bijutsu**. Tokyo: Shogakukan.

Shinkawa, T. (1985). Roso Shiso. **Nihon Shukyo Jiten**. Tokyo: Kobundo.

Showa Shinsan Kokuyaku Daizokyo Henshubu. (1977). Himitsu Mandara Jujushinron. **Showa Shinsan Kokuyaku Daizokyo**. Tokyo: Meichofukyukai.

Takasu, J. (1993). Meguriwataru Akudo: Chogakujibon Rokudo Juo-zu no Zuzo wo Megutte. **Bukkyo Geijutsu**, 211: 39-59.

_____. (2010). Rokudo-e ni okeru Ba to Dento. **Chusei Bungaku to Jiin Shiryo Shogyo**. Tokyo: Chikurinsha. 326-353.

Tantisuk, Namsai. (2014). The Scales of Karma in the Paintings of the Six Realms from Kamakura to Edo periods (ตราชั่งบาปบุญในภาพภูมิทั้ง 6 (rokudou-e) สมัยคามาคุระถึงเอโดะ). In **Japan-ASEAN on the move (เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติ ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 7 ภาษาและวรรณคดี)**: 193-212.

_____. (2017). A Study on Hell Painting Research in Japan: Its Development and Supporting Factors in Modern Japan (การศึกษาวิจัยภาพนรกในประเทศญี่ปุ่น: วิวัฒนาการและปัจจัยเกื้อหนุนในสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่). **jsn Journal**, 7(1): 66-85.

Toyama Ken [Tateyama Hakubutsukan]. (2001). **Jigoku Yuran: Jigoku Zoshi kara Tateyama Mandara made**. Toyama: Toyama Ken [Tateyama Hakubutsukan].

Yamamoto, S. (2005). Koyasan Fumoto Amano Dainenbutsu Ko Kyuzo “Rokudo-e” no Seisaku Haikei: Nanto Shoen no Juichi Men Kannon Bosatsu Zuzo wo Chushin Toshite. **Wakayama Kenritsu Hakubutsukan Kenkyu Kiyo**, 11: 31-44.

_____. (2007). Kokuho “Rokudo-e” no Shufuku to Ido. **Kokuho Rokudo-e**. Tokyo: Chuo Koron Bijutsu Shuppan.

Yamamoto, Y. (2006). Shojuraigo-jibon Rokudo-e “Tendo” Fuku Shoko. **Meisei Daigaku Kenkyu Kiyo Nihon Bunka Gakubu Gengobunka Gakka**, 14: 61-72.